

V zadnjih letih je objavila članke v reviji Isis in odmevno knjigo Zdravniški utrinki, ki omogoča vpogled v življenje in delo zdravnikov.

Prof. dr. Ljerk Glonar se moramo zahvaliti, da se je slovenska transfuzijska medicina uveljavila v Sloveniji in v mednarodnem prostoru. Želimo ji veliko zdravja in zadovoljstva ob zavesti, da nam je bila vedno zgled predane zdravniške neuničljive energije in prizadevanja na novo znanje in napredek stroke, toplega odnosa do senzibiliziranih žena bolnikov in najožjih sodelavcev. Vsi sodelavci in prijatelji cenimo njeno plodovito življenjsko delo.

Medikohistorična rubrika

POMEN ZDRAVNIKA IN VLOGA ZDRAVSTVA V ČASU DR. ŠTEFANA KOČEVARJA (1808–1883)

Zvonka Zupanič-Slavce

Izveček

Članek opisuje pomen zdravstvenega dela nacionalno ozaveščenega zdravnika Štefana Kočevarja, ki je na Štajerskem sredi 19. stoletja odigral podobno narodnobuditeljsko vlogo kot dr. Janez Bleiweis na Kranjskem. Z dr. Josipom Vošnjakom sta bila pobudnika nastanka Društva zdravnikov na Štajerskem. Graški študent in dunajski diplomant medicinske fakultete je promoviral leta 1834 in bil med 1835 in 1852 okrajni fizik najprej v Podčetrtku, nato pa v Celju. Leta 1877 je postal cesarski svetnik. Odkritje spominske plošče v rodnem Središču ob Dravi v letu 2005 je bila priložnost za oživitve njegovega življenja in dela.

Uvod

Podležan Štefan Kočevar (1808–1883), doma iz Središča ob Dravi, je bil eden redkih mladeničev z začetka 19. stoletja, ki je študiral medicino. Na spodnjem Štajerskem se je v učnih letih vezal predvsem na najbližja mesta: Maribor, Gradec in Dunaj. V slednjem je leta 1834 promoviral za doktorja vsega zdravilstva in bil že leto zatem poslan s cesarskega stolnega mesta Dunaj kot okrožni fizik v pomoč podeželskemu prebivalstvu v Podčetrtek.

Težko je bilo prenesti teoretično medicinsko znanje med kmečko prebivalstvo revnega Kozjanskega, kjer so ljudje težko živeli. Dobro desetletje in pol ambulantage in terenskega dela med okoliškimi kraji, hribovitimi zaselki in osamljenimi domačijami je bilo tudi za mladega in krepkega fizika, ki je bil znan po izjemno dobrodušni naravi, velik zalogaj.¹ Četudi ne poznamo Kočevarjeve zdravniške knjige, lahko na osnovi podobnih zapisov bližnjih šentjurskih zdravnikov Ipavcev sklepamo na obsežnost terena, številčnost delovnih dni v letu in na obravnavane bolezni.² Vseka-

kor je bil Kočevar v vlogi okrožnega fizika v Podčetrtku, kjer so že takrat za zdravljenje uporabljali lokalni termalni vrelec, zelo zaposlen. Predstavljamo si lahko slabo razvite ceste, težko dostopne domačije, vožnjo s kolesom ali jahanje konj. Včasih so svojci bolnega po zdravnika prišli tudi z živinsko vprego. Bolne je dr. Kočevar obiskoval podnevi ali ponoči, ne glede na vremenske razmere. Pomagal jim je pri hudih napadih ledvičnih ali žolčnih kolik, alkoholnem deliriju, porodih z zapleti, tetanusnih zastrupitvah, različnih poškodbah, pri pljučnicah ali pri izčrpanosti zaradi tuberkuloze. Opravljal je tudi zobozdravstvene posege, ukvarjal se je s splošno higieno in socialno medicino, skrbel je za mentalno zdravje svojih bolnikov, opravljal je mrliške ogleda idr.

Sl. 1. Kočevarjeva spominska plošča, odkrita na njegovi rojstni hiši v Središču ob Dravi spomladi 2005 (foto Franc Krnjak).

Velika pričakovanja bolnikov

Ker je bilo zdravnikov v 19. stoletju sorazmerno malo, so bili zelo iskani. Na Kranjskem jih je bilo leta 1890 natančno 50. Poleg njih je bilo še 27 ranocelnikov in okoli 350 babic. Na enega zdravnika je na Kranjskem, ki je takrat štela skoraj pol milijona prebivalcev, prišlo približno 6000 bolnikov. V ostalih deželah avstro-ogrske monarhije je bilo slabše le še v Galiciji in Bukovini. Na Štajerskem je v povprečju zdravnik skrbel za okoli 2200, na Koroškem okoli 3200, na Goriškem 4600, v Trstu z okolico pa 1400 bolnikov.³

Zaradi redkih fakultetno izobraženih intelektualcev so v Kočevarjevem času imeli zdravniki privilegiran položaj, njihova podoba pa je bila idealizirana. V javnosti so jim izkazovali posebne časti, jih postavljali na pedestal ter jih obravnavali kot pomembne. V 19. stoletju se je uveljavil posebej cenjen družinski zdravnik. Bil je hkrati družinski svetovalec in prijatelj, ki je družinske člane poznal od otroštva ter tako lažje prepoznaval dedne bolezni, bolezni, pogojene z načinom življenja, in okoljem.⁴

Čeprav je medicina v sredini 19. stoletja z drznimi koraki stopala naprej in odkrivala skrivnosti delovanja človeškega telesa in duha, kakor tudi mehanizme na-

stanka bolezni, je imel tedanji praktikus le malo diagnostičnih pripomočkov in terapevtskih pripravkov. Ljubljanski mestni fizik F. V. Lipič je sicer že leta 1834 opisal uporabo stetoskopa, a le-ta še nekaj desetletij ni prišel do odmaknjenih krajev. Tudi laboratorijske preiskave, naprava za merjenje krvnega tlaka (sfigmomanometer), rentgen in drugo, kar je omogočilo vpogled v človeško telo, je bilo na voljo šele po Kočevarjevi smrti, na prehodu v 20. stoletje. Zato so bile praktičnost, iznajdljivost, odločnost in ročna spretnost takrat še kako potrebne odlike podeželskega zdravnika. Dr. Kočevar je moral združiti znanje zdravnika, ki se ukvarja z boleznimi notranjih organov, glede na odmaknjenost terena in pomanjkanje zdravstvenih kadrov pa še s klasičnim zdravniškim znanjem, malo kirurgijo, pomočjo pri porodu, reševanju v primeru poškodb, nesreč, zastrupitev, samomorov, ... Vsak iznajdljiv zdravnik na terenu je moral imeti tudi lastno priročno lekarno, da so lahko njegovi bolniki pravočasno in lažje prišli do osnovnih zdravil. Zdravniki so bili glede na obsežnost območja, ki so ga pokrivali, razdeljeni v tri plačilne razrede in so prejeli 600, 700 ali 800 goldinarjev letne plače. Ranocelniki so prejeli 400 goldinarjev.⁵

Po pomoč v zakladnico ljudske medicine

Dr. Kočevar je deloval v času, ko so zdravstvo zastopali poleg zdravnikov še ranocelniki, kirurgi, babice, padarji, brivci, patroni kirurgije, feldčerji – zdravniški pomočniki v vojski – in zakajevalni kirurgi. Zelo razvita je bila tudi ljudska medicina oziroma tradicionalno zdravljenje, ki je temeljilo na ljudskem izročilu. Obsegalo je prvine zeliščarstva, hidroterapije, naturopatije, zdravljenja z uroki in s čarovnijami, z masažo, s polaganjem rok in drugimi postopki. Izvajali so jo vrči, bali, arcati, njeni zapisi pa so ohranjeni v padarskih bukvah. Razumljivo je, da so bili prebivalci v odmaknjenih krajih brez zdravstvene oskrbe odvisni od ljudskega znanja, da so si ob bolečinah in v stiski sami pomagali. Tako so npr. zaustavili krvavitve, izpulili boleč zob, naravnali zlomljen ud, si pripravili obkladke, kopeli, mazila ... Za zdravljenje bolezni notranjih organov so uporabljali predvsem zdravilna zelišča in druge rastline.⁶

Dr. Kočevar se je v svojem delovnem okolju v mladosti srečeval s stisko bolnikov, ki niso iskali pomoči le pri zdravstvenem osebju, temveč so po zdravje romali na znano romarsko pot v Marijino cerkev na Sladki Gori. Bila je pribežališče bolnih, starih in otrok, slepih, hromih in gluhtonemih, v njej pa so prosili tudi za zdravje živine. V Kočevarjev idejni svet se je poleg bioloških teorij iz medicine gotovo vtisnila tudi ljudska vera in zaupanje v Božjo pomoč.⁷

Pravzaprav si dandanes skorajda ne znamo več predstavljati, kaj so delali posamezniki nižjih zdravstvenih poklicev v preteklosti. Ranocelniki so zdravili s preprostimi zdravilnimi metodami, postopki in sredstvi. Z zdravilnimi zelišči so zdravili notranje bolezni, oskrbovali so rane in poškodbe, puščali kri, nastavljali pijavke in rožičke, klistirali, pripravljali obliže, mazila, balzame, uravnavali zlome, nekrvavo reponirali kile, odstranjevali ture, pulili zobe, operirali sive očesne

mrene (»prebadalci mren«). Stacionarno so delovali v ranocelniških officinah. Uporabljali so tudi zagovore.⁸ Med preprostim prebivalstvom so kot najnižje zdravstveno osebje delovali padarji (*balneatores*) ali baderji ter kopališki mojstri, ki so kot obrtniki obstajali od 14. stoletja naprej. Ukvarjali so se s podobnimi dejavnostmi kot ranocelniki, pa tudi s striženjem, masažo in kozmetiko. Pred nastankom javnih lekarn so v svojih officinah pripravljali tudi odvajala, bljuvala, dristila in »čudežna zdravila«, panaceje za vse bolezni. Zaradi splošnega pomanjkanja zdravstvenega kadra na Slovenskem so bili zelo iskani in so sredi 18. stoletja dobili celo dovoljenje za opravljanje ranocelniške dejavnosti. Delovali so javno, a so morali opraviti za to predpisane izpite in dobiti ocene, višje od brivcev.⁹

V čem se je torej v 19. stoletju kirurgovo delo razlikovalo od ranocelniškega? Kirurg je imel več opravka s krvjo. Odstranjeval je kamne (*litotomia*), operiral je dimeljske ali popkovne kile (*herniotomia*), reponiral je reponibilne kile, naravnaval je zlome in izpahe, odstranjeval je očesne mrene (*reclinatio cataractae*) idr.

Zametki socialnega zdravstva

Dr. Štefan Kočevar je živel v času, ko so se že zavedali, kako pomemben je širši vpliv na zdravstveno stanje prebivalstva in izkoreninjanje množičnih bolezni, preprečevanje škodljivih vplivov nezdravega načina življenja in okolja na zdravje ter kako pomembna je skrb za splošno, socialno, telesno, duševno in gmotno blagostanje človeka. Bil je ozaveščen o ugodnem vplivu organiziranega zdravstva na izboljševanje kazalcev zdravja: obolevnosti, smrtnosti, pričakovane življenjske dobe, starostne strukture prebivalstva, s tem pa tudi ekonomske moči naroda. Posebej v primeru preprečevanja nalezljivih bolezni so bili vidni pozitivni zdravstveni in ekonomski učinki. Zato je dr. Kočevar težil k povezovanju zdravništva in združevanju njihovega znanja in vpliva.

Leta 1861 je v Ljubljani nastalo t. i. Zdravniško bralno društvo (*Ärztliche Leseverein*), ki se je že naslednje leto preimenovalo v Društvo zdravnikov na Kranjskem (*Verein der Ärzte in Krain*). Podobno je zdravnik dr. Josip Vošnjak že leta 1858 nagovoril dr. Kočevarja k ustanovitvi spodnještajerskega zdravniškega društva.¹⁰ A za to ni bil pravi čas, saj je tudi graško združenje nastalo šele leta 1862, mariborsko leta 1876 in celjsko leta 1877.¹¹

Kočevarjevo celjsko obdobje

Leta 1852 je dr. Štefan Kočevar dobil mesto zdravnika v Celju in tam deloval skoraj 30 let, do leta 1881. Prvič je praktično delal v večjem slovenskem mestu, kar ga je strokovno razbremenilo. Tako je lahko začel tudi z zasebno prakso ter se intenzivneje družbeno, politično in kulturno udejstvoval.

Prosvetljeni zdravstveni mislec dr. Kočevar je na štajerskem imel podobno vlogo kot na Kranjskem dr. Janez Bleiweis. Tudi on je s svojimi poljudnimi zapisi prebivalstvo zdravstveno prosvetljeval in spodbujal k sodelovanju. Deloval je v času, ko je postalo cepljenje proti kozam splošno sprejeto in so se posledice

tovrstne preventivne že kazale pri upadu epidemij ter zmanjšanju obolevnosti in smrtnosti. Celje pa (na žalost) ni imelo lastnega zdravstvenega šolstva, da bi lahko neposredno in s tem veliko učinkoviteje izboljšalo zdravje otrok. Sicer pa tudi Kranjska ni bila bistveno na boljšem. Leta 1782 ustanovljeni Mediko-kirurški učni zavod je v triletnem programu izobraževal za kirurge tiste vajence, ki so opravili triletno vajeništvo pri mojstru ranocelnštva. Kasneje so šoli pridružili še živinozdravstvo. Žal pa dobri rezultati te šole in ambiciozna licejska zasedba niso preživeli revolucionarnega leta 1848. Vsi napor, da bi se šola ohranila, so bili zaman. Kranjci so se nadejali, da bodo iz liceja naredili fakulteto, kakor za časa Ilirskih provinc, a je morala šola leta 1850 po dunajskem diktatu nepreklicno zapreti vrata. Na Kranjskem je ostala le leta 1753 ustanovljena babiška šola, najbližji Mediko-kirurški licej pa je bil v Gradcu in je leta 1863 uspel prerasti licejsko stopnjo ter se povzpeli v medicinsko fakulteto.¹²

Strokovna zapuščina materam

Ko razmišljamo o Kočevarjevih pisnih zdravniških delih, lahko ugotovimo, da se je dotikal problematike, ki jo je tudi sam najbolj pereče občutil. Mednje je sodila visoka umrljivost porodnic in otrok v prvem letu starosti. Njegova ginekološko-porodniška knjiga *Naša mati* iz leta 1882 opominja na nezadostno babiško službo, porodniško pomoč in zdravstveno oskrbo majhnega otroka. Za tovrstno strokovno literaturo je pri Slovencih med prvimi poskrbel ranocelnik Anton Makovic s prevodom Steidlove knjige *Prašanja inu odgovori čez vsegarstvu* leta 1782, ki je prva zdravstvena knjiga v slovenskem jeziku.¹³ Njena druga izdaja je izšla šest let po prvi, z naslovom *Podvučenje za babice*, in je bila terminološko veliko bolj dodelana. Kočevarjevo knjigo je jezikoslovno pregledal Fran Levstik, saj je bila strokovnim izrazom velika umetnost poiskati ustrezno slovensko ime. Tudi delo *Porodoslovje za babice*, znanega ljubljanskega ginekologa in porodničarja prof. Alojza Valente, iz leta 1860, se je srečevalo s podobno izrazoslovno problematiko.¹⁴ Glede porodništva je potrebno zapisati, da Kočevar ni doživel vpeljave aseptične obravnave porodnice, zaradi katere se je umiranje mladih mater s poporodno vročico močno zmanjšalo. Karbolno kislino je kot prvi antiseptik vpeljal škotski kirurg sir Joseph Lister leta 1867, a so jo na Slovenskem začeli uporabljati šele dobro desetletje zatem.

Čas, ki ga je zaznamoval dr. Kočevar

V Kočevarjevem času večinoma niso poznali povzročiteljev nalezljivih bolezni in niso imeli serumov zoper njih, zato so otroci množično umirali za nalezljivimi boleznimi, kot so davica, škrlatinka, norice ipd. Tudi nastanka celjske Gizeline bolnišnice dr. Kočevar ni dočakal, saj so jo odprli štiri leta po njegovi smrti.¹⁵ Glede na njegovo dolgoletno sodelovanje z bližnjo Hrvaško in hrvaškimi kolegi ga je gotovo razveselila ustanovitev skupnega hrvaško-slovenskega stanovskega glasila *Liječnički vjesnik* (1877), v katerem pa zaradi starosti ni več objavljaj. Prav tako ni dočakal

povezovanja zdravniških moči in uveljavljanja njihovih stanovskih potreb in zahtev v letu 1893 nastali Zdravniški zbornici za Kranjsko. Živel je pač v času, ko so te ideje šele nastajale in se oblikovale, uresničile pa so se nekoliko kasneje.

Dr. Štefan Kočevar je živel v času velikih družbenih, znanstvenih, gospodarskih in političnih sprememb. Njegov polivalentni duh in njegova duhovna dinamika bi mu lahko odpirala vrata v najrazličnejše poklice, a odločil se je za zdravniškega. Preko njega je posredno uresničil številne cilje, ki mu jih ni narekovala le stroka, ampak tudi narodno prebujeni čas in njegova visoka nacionalna zavest. Dr. Kočevar je med Slovenci zapisan predvsem kot organizator, politik, narodni buditelj, pa tudi pisec leposlovja in strokovne literature. Zdravnik s tako širino je tudi duhovno bogatil svoje bolnike. Zdravniški poklic je bil v Kočevarjevem času nedvomno vpliven. Ta klasična vloga zdravnika intelektualca se v vse bolj tehnično podprti medicini izgublja, zato se tudi sodobni trendi medicine ponovno obračajo k človekovi notranjosti, njegovi stiski v boleznih in k vračanju pomena terapevtskega pogovora med zdravnikom in bolnikom.

Pa še to: bo morebiti nova evropska integracija čez čas ponovno potrebovala narodnega buditelja, ki bi morali dramati evropeizirane Slovence? Je mogoče, da bi se v tej vlogi ponovno znašel zdravnik?

Viri

- Vošnjak J. Spomini. Prvi in drugi del. Ljubljana: Slovenska Matica, 1905: 120–5.
- Zupanič-Slavec Z. Šentjurski medikus. Iz ambulantne knjige dr. Josipa Ipavca (1873–1921). V: Josip Ipavec in njegov čas (ur. Grdina I.). Ljubljana: Založba ZRC, 2000: 137–46.
- Zupanc F. Krain und seine öffentliche Gesundheit vom Jahre 1881 bis inclusive 1890. V: Cvahte S, Kastelic I, Neubauer R, Odar Z. Zdravstveno stanje prebivalstva SR Slovenije. Ljubljana, 1972: 136–7.
- Grmek MD. Uvod u medicinu. Beograd - Zagreb: Medicinska knjiga, 1971: 249–50.
- Zupanc F. Krain und seine öffentliche Gesundheit vom Jahre 1881 bis inclusive 1890. V: Cvahte S, Kastelic I, Neubauer R, Odar Z. Zdravstveno stanje prebivalstva SR Slovenije. Ljubljana, 1972: 140–2.
- Möderndorfer V. Ljudska medicina pri Slovencih. Ljubljana: SAZU, 1964: 8–20.
- Zupanič-Slavec Z. Votivno slikarstvo z medicinsko tematiko in sladkogorski cerkvi. V: Skriti biser. Zbornik župnije Sladka Gora (ur. Metličar R). Sladka Gora: Župnijski urad, 2004: 120–8.
- Dolenc M. Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve. Ur. Zupanič-Slavec Z, Makarovič M. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 1999: 11–4.
- Borisov P. Padarstvo. V: Enciklopedija Slovenije, zv. 8. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994: 217.
- Vošnjak J. Spomini. Ljubljana: Slovenska matica, 1905: 63.
- Zupanič-Slavec Z. Iz rok v roke, iz roda v rod. Slovensko zdravniško društvo in njegovi predsedniki ob njegovi 140-letnici. Ljubljana: Slovensko zdravniško društvo, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2001: 22.
- Zupanič-Slavec Z. Dr. Janez Bleiweis – zdravstveni prosvetitelj. Med Razgl 1995; 34: 395–404.
- Makovic A. Prashanja inu odgovori chez vsegarstvu. Laibach: Johann Michael Promberger, 1782.
- Valenta A. Porodoslovje za babice. Ljubljana: Tiskarna Jožef Blaznik, 1860: 322.
- Zupanič-Slavec Z. Zdravstvo. V: Enciklopedija Slovenije, zv. 15. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001: 134–5.